

# ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

---

УДК 340.134

**І. В. Борщевський**

кандидат юридичних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

## ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена аналізу проблем визначення та розмежування об'єкта та предмета систематизації законодавства.

**Ключові слова:** систематизація законодавства, об'єкт, предмет, ефективність.

Одним із важливих напрямків розвитку українського законодавства на сучасному етапі є систематизація нормативно-правових актів, адже від якості їх змісту, зведення їх в єдину, цілісну, ієрархічну та ефективно діючу систему безпосередньо залежить ефективність функціонування національної правової системи в цілому.

Значний вклад в розробку теорії систематизації законодавства здійснили такі науковці: С. С. Алексєєв, А. Б. Венгеров, Р. Ф. Васильєв, Н. Л. Гранат, Ю. І. Гревцов, С. Д. Гусарєв, В. М. Карташов, А. М. Колодій, М. М. Коркунов, М. І. Матузов, Н. М. Пархоменко, В. С. Нерсисянц, В. В. Оксамитний, Р. А. Ромашов, О. Ф. Скакун, Н. М. Оніщенко, А. В. Поляков, А. С. Піголкін, П. М. Рабинович, В. М. Сирих, Ю. С. Шемшученко та ін. В роботах цих вчених загалом сформовано теоретико-методологічні засади теорії систематизації законодавства, зокрема визначено поняття, ознаки, цілі, принципи цього різновиду юридичної діяльності, досить змістовно охарактеризовано основні форми упорядкування нормативно-правових актів: інкорпорацію, консолідацію, кодифікацію тощо. Напрацювання вчених-теоретиків є важливим методологічним орієнтиром як для майбутніх наукових досліджень проблем систематизації законодавства, передусім, галузевого, так і для юристів-практиків, діяльність яких безпосередньо пов'язана з реалізацією норм права.

З іншого боку, слід зазначити, що активна правотворча діяльність органів державної влади часто має безсистемний характер, нормативно-правові акти мають різну юридичну силу, не співпадають за колом суб'єктів,

часовим виміром видання та територією, на яку поширюється їх дія. Це пояснюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними причинами, які в цілому свідчать про невисокий рівень професійності суб'єктів правової діяльності — правотворчої, правозастосовчої, в тому числі й систематизації законодавства.

Важливе значення в процесі систематизації нормативно-правових актів має визначення її предмету. Науковці і особливо практики часто вживають на перший погляд схожі терміни “правовий акт”, “нормативно-правовий акт”, “акт застосування норм права”, “інтерпретаційний акт”, вкладаючи в них однаковий зміст. Водночас кожна з названих правових категорій має власну природу, зміст, особливості, виконує різне функціональне призначення як в механізмі правового регулювання суспільних відносин, так і в правовій системі загалом. Така підміна понять вносить термінологічну плутанину в поняттєво-категорійний апарат теорії права, юридичної науки загалом, негативно впливає також на ефективність систематизації законодавства.

Одним з напрямків вирішення цієї проблеми, на нашу думку, є розмежування категорій “об'єкт” та “предмет” систематизації законодавства. Вирішення цього завдання має послужити правильному визначенню серед правових актів саме тих нормативно-правових актів, що підлягають систематизації.

Відповідно метою цього дослідження є методологічне розмежування категорій “об'єкт” та “предмет” систематизації законодавства.

В теорії права існують різні підходи щодо визначення змісту об'єкта та предмета систематизації законодавства. Проте домінуючою є позиція А. С. Піголкіна, який визначає як об'єкт систематизації нормативний правовий акт. Розвиваючи власну думку, вчений зазначає, що первинною структурною одиницею, яка підлягає безпосередньому впливу при проведенні систематизації, є нормативний правовий акт. Нормативний правовий акт вчені характеризують як правовий документ з певними, власне притаманними тільки йому, властивостями. Основною відмінною ознакою нормативного акта (причому це одночасно і змістовна, і формальна ознака) є наявність в ньому норми права — правила поведінки загального характеру, розрахованого на неодноразове застосування до раніше непередбаченого числа випадків. Норма права в силу своєї абстрактності являє собою не конкретне юридичне рішення, а виступає регулятором певного виду суспільних відносин, визначаючи межі, типові масштаби, єдині виміри для упорядкування суспільних відносин, які повторюються, учасником яких може бути кожен [1, с. 30].

Відповідно можна констатувати: по-перше, під нормативним правовим актом вчені розглядають правовий документ, основною відмінною ознакою якого (причому це одночасно і змістова, і формальна ознака) є наявність в ньому норми права — правила поведінки загального характеру, розрахованого на неодноразове застосування до раніше непередбаченої кількості випадків. По-друге, як об'єкт систематизації науковці визначають нормативний правовий акт. Такий підхід, на нашу думку, є дискусійним та

вносить термінологічну плутанину в поняттєво-категорійний апарат теорії держави і права загалом та в теорію систематизації законодавства зокрема. Передусім, йдеться про зміст правового акту, правильне з'ясування якого, з одного боку, дає можливість визначити поняття та види цього юридичного документу, а з іншого — чітко розмежувати об'єкт та предмет систематизації законодавства.

Об'єкт — філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє щодо людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта [2, с. 439].

Об'єкт науки, — це те, що підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів. Процес вивчення об'єкту виражається в побудові його уявної наукової моделі, що розглядається у вигляді цілісної системи понять і сутнісних властивостей [3, с. 17].

Об'єкт слід відрізняти від предмету, який хоча й тісно взаємодіє та співвідноситься, але повністю не співпадає з об'єктом пізнання. Під предметом слід розглядати ту сторону об'єкту, на яку спрямована пізнавальна діяльність науки.

Змістовними щодо розмежування об'єкту та предмету науки є напрацювання В. С. Нерсисянца, який вважає, що об'єкт — це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. В процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні сутнісні властивості, ознаки і характеристики об'єкта дослідження, про закономірності його генези, функціонування і розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання являє собою творчий процес глибокого пізнання об'єкта вивчення в мисленні, у створенні його уявного образу (моделі) у вигляді визначеної системи понять про сутнісні властивості даного об'єкта. Ці вихідні сутнісні властивості об'єкта (в їх поняттєвому вираженні) і є предметом науки [4, с. 3].

О. М. Лисенко зазначає, що поняття “предмет дослідження” та “об'єкт дослідження” хоча й тісно співвідносяться між собою, проте повністю не співпадають. Поняття об'єкта, на її думку, є ширшим від поняття предмета. Якщо поняттям “об'єкт” охоплюються явища зовнішнього світу, на які поширюється пізнання і практичний вплив суб'єктів, людей, то поняття “предмет” складає та частина, сторона, той чи інший аспект об'єкта, що досліджується даною наукою. Об'єкт може бути спільним для ряду наук, предмет же однієї науки може співвідноситися з предметом іншої [5, с. 49]. В. М. Сирих здійснив спробу охарактеризувати такі важливі елементи дисертаційного дослідження, як “об'єкт” та “предмет”. На думку вченого, цими важливими елементами дослідження слід назвати фрагменти політико-правової і соціальної практики, які визначені дисертантом для реалізації поставленої мети дослідження, і ті глибокі, сутнісні сторони, на пізнання яких має бути зорієнтований дисертант [6, с. 513].

Таким чином, категорія “об'єкт дослідження” є ширшою, ніж його предмет, та являє собою ту сферу об'єктивної реальності, що підлягає науково-

му з'ясуванню за допомогою методологічного інструментарію пізнавальних методів, підходів, засобів та принципів. Відповідно під предметом дослідження слід розглядати те, що безпосередньо з'ясовується, досліджується чи розглядається в межах об'єкту пізнання.

Викладена вище характеристика об'єкта та предмета дослідження є методологічною основою визначення об'єкта та предмета систематизації законодавства.

В контексті викладеного слід більш ґрунтовно з'ясувати поняття правового акту — документу та його різновидів.

Слово “акт” в перекладі з латинської (actus — дія, actum — документ) — 1) дія, вчинок особи; 2) документ, який видається державним органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою або громадською організацією у межах її компетенції: закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо [7, с. 74].

Звернувшись до визначення правових актів, необхідно відзначити, що в юридичній науці існують різноманітні підходи щодо визначення їх змісту.

Так, на думку С. С. Алексєєва, правові акти необхідно розглядати як багатоаспектну юридичну категорію, що включає:

1. дію (поведінку), як правило, правомірну, тобто юридичний факт, який є підставою для тих чи інших правових наслідків;
2. результат правомірної дії, тобто юридично значимий змістовний елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт “автономного” регулювання), який є наслідком правотворчої, владної, індивідуально-правової або автономної діяльності суб'єктів;
3. юридичний документ, тобто зовнішній, словесно-документально-формальний вираз волі, який закріплює правомірну поведінку і її результат [8, с. 192–193].

Р. Ф. Васильєв, аналізуючи поняття правового акта крізь призму волевиявлення (дія-волевиявлення, волюва дія, документ, письмовий документ, зовнішній вираз волі тощо), робить висновок, що ігнорування наявності волевиявлення (акта-дії) при створенні, зміні, скасуванні правових норм та правозастосуванні має негативний вплив на вирішення окремих проблем теорії правових актів та практики використання цих правових засобів. Відповідно правовим актом можна вважати волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, регулюючого суспільні відносини шляхом встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також встановлення (зміни, скасування) конкретних правовідносин, результати якого у вигляді велінь, звернень, угод тощо у встановлених законом випадках фіксуються в документальній формі (в акті-документі) [9, с. 10–25].

Н. М. Пархоменко вважає, що в теорії права існують об'єктивні труднощі з визначенням загального поняття правового акту та його видів, оскільки одним терміном охоплюються і правові дії, і акти-документи правового змісту.

Узагальнемо вищевикладене: правовий акт — це дія (волевиявлення) або результат волевиявлення — акт-документ суб'єкта, який має державно-владні повноваження щодо встановлення, зміни або скасування норм права.

За характером нормативності правові акти можна поділити на джерела права (нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий прецедент, правовий звичай, акти прямого народовладдя) та акти застосування норм права. Наявність різноманітних підходів щодо визначення змісту поняття правових актів, робить висновок Н. М. Пархоменко, зумовлює необхідність чіткого визначення їх основних властивостей, завдяки яким вони можуть бути визнані саме правовими, розглядатися як джерела права. Серед них: конституційність або законність, нормативність і загальнообов'язковість, правові акти з'являються лише в результаті правотворчої або правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів, формальність [10, с. 38–45].

На нашу думку, слід погодитися з точкою зору Н. М. Пархоменко, що саме основні властивості правових актів відрізняють їх від інших актів та дають змогу бути визнаними саме правовими, розглядатися як джерела права. Водночас, з іншого боку, необхідно уточнити, що не кожен правовий акт може бути джерелом права. Йдеться, передусім, про акти застосування та тлумачення норм права.

П. М. Рабинович пропонує класифікувати правові акти за наступними критеріями: 1) за характером обов'язковості: нормативні (загальні) та індивідуальні (наприклад, правозастосувальні); 2) за характером регульованої діяльності: поведінкові (регламентують фізичну поведінку) та роз'яснювальні (регламентують інтелектуальну діяльність); 3) за суб'єктами видання (законодавчі, президентські, виконавчі, судові та інші); 4) за способом зовнішнього вираження: усні (вербальні), письмові (документальні), діяльнісні (конклюдентні); 5) за юридичною формою: закони, укази, накази, інструкції тощо. До актів належать і протоколи та інші документи, що засвідчують юридичні факти [7, с. 74]. Звернення, декларації, заклики тощо можуть бути складовими частинами правових актів, в цьому випадку їх роль — службова, і обслуговують вони те, що в юридичному акті є основним, а саме: приписи, які виражають державно обов'язкову волю [7, с. 45].

Важливе місце в системі правових актів посідають нормативно-правові акти.

Так, на думку О. Ф. Скакун, нормативно-правовий акт — офіційний акт-документ уповноважених суб'єктів, який встановлює (змінює чи скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. Нормативно-правовий акт, розвиває власний умовивід О. Ф. Скакун, виконує дві рівнозначні функції — функцію юридичного джерела права і функцію форми права, тобто виступає як спосіб існування і вираження норм права [11, 455].

Вважаємо, що визначення поняття нормативно-правового акту, запропоноване О. Ф. Скакун, найбільш повно виражає його зміст та основні властивості, крім однієї — має юридичну силу. На значення цієї ознаки звертають увагу багато науковців, які зазначають, що юридична сила — це основна властивість нормативно-правових актів діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміну, припинення правовідносин. Вона має два аспекти: співвідношення правових актів між собою та обов'язковість до виконання. З точки зору співвідношення встановлюється ієрархія, тобто чітка

система підпорядкованості правових актів. Це означає, що кожний акт займає своє місце в загальній системі правових актів. Таке розташування правових актів залежить від місця органів державної влади, які їх видали, в системі органів державної влади та наданих їм повноважень [12, с. 123].

Особливе місце в системі правових актів займають акти застосування норм права: індивідуальні або ненормативні, які приймаються на основі вимог правових норм, що містяться в нормативно-правових актах та інших джерелах права.

В теорії права переважна більшість науковців (С. С. Алексєєв, Ф. А. Григор'єв, М. М. Марченко, Р. А. Ромашов та ін.) під актом застосування права розглядає правовий акт, що містить індивідуально-владний припис компетентного органу (посадової особи), приймається від імені держави в результаті вирішення конкретної юридичної справи і забезпечується системою державних гарантій і санкцій [13, с. 795].

Таким чином, акти застосування норм права є різновидами правових актів; приймаються і забезпечуються компетентними суб'єктами (державними органами, їх посадовими особами, а також недержавними організаціями, які наділені такими повноваженнями); це документи, що мають владний характер, тобто за їх невиконання або неналежне виконання настають заходи юридичної відповідальності. За порушення приписів, які містяться в цих актах, передбачено застосування державного впливу. Вони охороняються і забезпечуються державою в тій же мірі, що і норми права на основі та відповідно до яких ці акти приймаються. Серед відмінностей між нормативно-правовим та правозастосовчим актом необхідно виділити такі суттєві положення, що притаманні останньому: акти застосування, або індивідуальні акти, не є джерелами права. Вони не містять в собі будь-яких загальних правил поведінки, а лише застосовують норми до конкретних випадків, подій, або осіб [14, с. 12–19], приймаються на основі та у відповідності з нормативно-правовими актами, є похідними від них; мають персоніфікований характер, тобто приймаються стосовно до конкретної особи, або чітко визначеного кола осіб (наприклад, рішення суду про відшкодування матеріальної шкоди); безпосередньо тягнуть за собою правові наслідки, виступають як юридичні факти, слугують основою для виникнення, зміни, або припинення конкретних правовідносин [15, с. 690] (наприклад, наказ ректора про переведення студента на заочну форму навчання).

Як зазначалося вище, крім нормативно-правових актів та актів застосування норм права до правових актів відносяться також акти тлумачення норм права. Ці акти отримують своє формальне закріплення в актах тлумачення норм права, в результаті з'ясування та роз'яснення дійсного змісту вимог правових норм, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які містяться в нормативно-правових актах та в інших джерелах права.

Акти тлумачення норм права — це офіційні документи, що прийняті компетентними державними органами та їх посадовими особами і спрямовані на роз'яснення правильності застосування на практиці дійсного змісту правових норм [16, с. 27]. Ці правові акти мають особливу правову

природу, оскільки діють у єдності з нормами права, не маючи самостійного значення, тобто не визнаються окремим джерелом права.

Таким чином, об'єктом систематизації законодавства є правові акти як юридичні документи. Відповідно, предметом систематизації законодавства є частина об'єкта — нормативно-правові акти, що містять загальнообов'язкові правила поведінки та підлягають упорядкуванню.

Розмежування об'єкту та предмету систематизації законодавства, з одного боку, має важливе значення для визначення нормативно-правових актів, що підлягають упорядкуванню, а з іншого — має на меті удосконалити поняттєво-категорійний апарат теорії держави і права загалом, теорії систематизації законодавства зокрема.

## **Література**

1. Систематизация законодательства в Российской Федерации / Под ред. А. С. Пиголкина. — СПб.: Изд-во "Юрид. центр пресс", 2003.
2. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права. Частина 1. Актуальні проблеми теорії держави: Навчальний посібник / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша, Н. М. Пархоменко, Т. О. Пікуля, Н. В. Пронюк. — К., 2007.
4. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. — М.: Норма, 2004.
5. Лисенко О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Лисенко О. М. — К., 2001. — 169 с.
6. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. Т. 2. Логика правового исследования (Как написать диссертацию). — М.: ЗАО Юстицинформ, 2004.
7. Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: "Українська енциклопедія", 1998. — Т. 1.
8. Алексеев С. С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Т. 2 / Алексеев С. С. — М.: Юрид. лит., 1982.
9. Детальніше див.: Р. Ф. Васильев. О понятии правового акта // Вестник Московского университета. Сер. 11: Право. 1998. — № 5. — С. 10–25.
10. Пархоменко Н. М. До питання про визначення правових актів в теорії права // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — Вип. 14. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — С. 38–45.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави та права / Пер. з рос. — Х.: Консум, 2002.
12. Теорія держави та права. Навчальний посібник / Р. А. Ромашов, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша, Г. Н. Муртазаєва / За заг. ред. професора Р. А. Ромашова та старшого наукового співробітника Н. М. Пархоменко. — К.: КНТ, 2007.
13. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999. — С. 123; Морозова Л. А. Теория государства и права. — М., 2003. — С. 202; Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. — СПб., 2004.
14. Василенко А. В., Галаган И. А. К проблемам теории правоприменительных отношений // Государство и право. — М.: Наука, 1998. — № 3. — С. 12–19.
15. Проблемы теории государства и права. Учебное пособие / Бережнов А. Г., Глебов А. П., Кененов А. А., Комаров С. А. и др.; Под ред.: Марченко М. Н. — М.: Юрист, 2001. — 656 с.
16. Оксамытный В. В. Теория государства и права. — М.: Изд-во "ИМПЕ-ПАВЛИШ", 2004.

**И. В. Борщевский**

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,  
кафедра общеправовых дисциплин и международного права  
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ОБЪЕКТ И ПРЕДМЕТ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

**Резюме**

Статья посвящена рассмотрению проблем определения и размежевания объекта и предмета систематизации законодательства. Исследование этой проблемы обогащает понятийно-категориальный аппарат теории права, имеет важное теоретико-методологическое значение для повышения эффективности систематизации законодательства и правореализационной практики.

**Ключевые слова:** систематизация законодательства, объект, предмет, эффективность.

**I. V. Borschevsky**

Odessa National University after I. I. Mechnikov  
Chair of Theory of Law and International Law  
Frantsuzsky boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE OBJECT AND THE SUBJECT MATTER OF SYSTEMATIZATION  
OF THE LEGISLATION**

**Summary**

The problems of definition and determination of the Object and the Subject Matter of systematization of the legislation is being considered in the Article. The research of this problem enriches the system of concepts and categories of the theory of law, and is of great theoretical and methodological importance for effectivization of the systematization of legislation and for the practice of application of law.

**Key words:** systematization of legislation, the object, the subject, efficiency.